

5. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу. – Санкт-Петербург : Евразия, 1999. – 478 с.

6. Морозова Л. В., Горская Н. Е., Глызина В. Е. К вопросу о повышении эффективности учебной деятельности / Л. В. Морозова, Н. Е. Горская, В. Е. Глызина // Проблемы современной науки. – 2013. – № 9. – С. 108–113.

7. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 544 с.

8. Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам. Вип. 3 / [укладачі: Л. М. Яворовська, Р. Ф. Камишнікова, О. Є. Поліванова, С. Г. Яновська, С. М. Куделко]. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 88 с.

В. П. Новікова

Перспективи розвитку викладання юридичних дисциплін на прикладі досвіду США

У статті висвітлено основні поняття, принципи, історію, засади правової регламентації юридичної професії у США. У порівняльній перспективі розглянуто системи вищої юридичної освіти США та України, їхню історію та сучасний стан. Значну увагу приділено рекомендованим і діючим стандартам ліцензування юридичної практики у США, можливостям набуття освітнього і професійного правничого досвіду у Сполучених Штатах Америки.

Ключові слова: правові регламенти, стандарти, юридична практика, кейс-метод, кейс-система, сократівський метод, метод проблемного навчання, юридична клініка (правнича клініка).

Лекція в системі дидактики вищої юридичної освіти України (та інших країн) – традиційно провідна форма викладання юридичних дисциплін. Це підтверджують і західні оглядачі. У США такою є так звана «система справ» (або кейс-система). Її ще називають «кейс-методом» (case method), однак слід відзначити, що кейс-система (case system) – це ширше поняття. Кейсова методика тісно пов'язана із сократівським (Socratic method) та проблемним методом (Problem method), які нині широко використовуються в американських правничих школах. Зупинімося детальніше на цих трьох методах. Кейс-метод полягає в опануванні права шляхом вивчення, тобто аналізу судових справ чи випадків, ситуацій. Отож, згідно з визначенням, він не є чимось інноваційним у дидактиці української системи вищої юридичної освіти. Характеру інноваційності надає його застосування у поєднанні із сократівським методом. Ці два методи поєднує не лише спільна історія їхнього запровадження у Гарвардській школі права [2, 56]. Вони пов'язані настільки, що їх почасти

розуміють як синонімічні. Проте це не зовсім так. Якщо кейс-система – це методика викладання права на прикладах і через аналіз справ (випадків, ситуацій – реальних або гіпотетичних), то сократівський метод – методика діалогу наставника і студіюючого шляхом постановки запитань і пошуку відповідей на них, внаслідок чого народжуються знання – замість їхнього «передавання» (як це зазвичай відбувається під час лекцій). При вивченні англосаксонського права, в якому судові прецеденти є джерелами права, вони гармонійно поєднуються й, відтак, синтезуються. Утім, по суті, це різні методики. Отже, розповімо про них окремо. Кейс-система у викладанні права: вивчення принципів права шляхом аналізу ситуацій. Легенда стверджує, що наприкінці ХІХ ст. студенти-правники Гарвардського університету майже припинили відвідувати заняття, почали з неповагою та грубістю ставитися до викладачів, виявляли незадоволення рівнем викладання, вчилися мало або ж взагалі не навчалися. Професорсько-викладацький склад був у відчаї. І тоді професор Кристофер Колумбус Лангделл запровадив кейс-метод – і він спрацював. Так було відроджено славу Гарвардської правничої школи. І справді, вважається, що кейс-метод вперше запроваджено у 70-х роках ХІХ ст. у Гарвардському університеті професором Лангделлом, а вже невдовзі (й донині) він стає стандартною і провідною дидактичною формою викладання права в американських юридичних навчальних закладах. Стисло опишемо застосування методики: на кожне заняття студіюючим дається завдання вивчити певну кількість справ. Кожна справа змістовно стосується певної правової норми, їхньої сукупності чи принципу права. Справи викладаються у збірниках справ (casebooks), укладених тематично чи галузево (кримінальне право, контрактне право, конституційне право тощо). Справи – це письмові судові рішення, зазвичай – судів апеляційної чи касаційної інстанцій. Такий вибір інстанцій пояснюється тим, що вони зосереджуються на визначенні та вирішенні правових питань, а не встановленні юридичних фактів [4, 578]. Студент читає, стисло викладає (brief), обговорює і навіть слухає лекції про судові справи. Обговорення відбувається з використанням сократівського методу.

Важливою частиною засвоєння матеріалу є вирішення на його основі інших гіпотетичних справ. Використання посібників і конспективних матеріалів (outlines) робить методику ще більш ефективною (у них чітко викладено матеріал – це допомагає його засвоювати). Цінність методики полягає в тому, що вона: поєднує право (правові норми) і фактичні ситуації, сприяючи запам'ятовуванню та розвитку вміння дедуктивної аргументації, уможливорює самостійне розкриття певних правових принципів, норм, інших істотних чинників, які зумовили прийняття того чи іншого судового рішення. Професор Лангделл у цьому зв'язку відзначав, що його методика – це «набагато коротший і найкращий, якщо не єдиний,

спосіб опанування [правових] доктрин». Чи доцільно запроваджувати кейс-метод в українських юридичних навчальних закладах? По-перше, його, в певному розумінні, в Україні вже запроваджено. Зокрема, достатньо традиційно використовують його у вивченні міжнародного права, і віднедавна – таких галузей, як європейські права людини, – їхнє практичне опанування не можливе без вивчення практики Європейського суду з прав людини. У певній формі його використовують, наприклад, і на семінарсько-практичних заняттях із матеріальних галузей права, де студенти навчаються умінню застосовувати теоретичні знання на практиці й, зокрема, – використовувати норми права для вирішення певних ситуацій. Проте вищезазначений метод – в його американському варіанті – дедуктивний, а не індуктивний. По-друге, кейс-метод сприяє розвитку правового мислення. Аналізуючи справу, студент, водночас, вчиться «мислити як юрист», зокрема, навчається аргументації, уважності до деталей, нюансів життєвих і юридичних фактів, правових норм, особливостей застосування останніх. По-третє, кейс-метод сприяє розвитку саме колегіальних, а не ієрархічних відносин викладача і студента. Монологічна лекційна методика зазвичай підкреслює домінування викладача над студентом, тоді як казуальна чи сократівська, без котрої перша є неможливою, – передбачає якщо не рівноправні, то, принаймні, відносини старшого та молодшого колеги. Це, у свою чергу, сприяє як виявленню поваги до гідності людини, так і налагодженню вже зі студентської лави партнерських відносин у професійному цеху [6, 54]. Згадана методика потребує відмінного знання матеріалу, сприяє кращій професійній і дидактичній підготовці викладачів. Забезпечення цього сприятиме підвищенню рівня викладання, а відтак, – зростанню рівня засвоєння студентами правничих знань, набуття навичок і вмінь. По-четверте, кейс-метод, зосереджуючись на вивченні судових рішень, а не законодавства, сприяє встановленню суперечностей між ними, їхньому подоланню. Таким чином, складаються передумови для подолання прогалини між правотворенням і правозастосуванням. Отже, видається обґрунтованим запровадження і подальше використання кейс-методу в українських юридичних навчальних закладах.

Сократівський метод – навчання через запитання, а не констатацію (Сократів діалог, Система Сократа). Сократівський метод – це методика, яка полягає у набутті знань (замість їхнього передання) через постановку запитань та надання відповідей. Вона носить ім'я давньогрецького філософа Сократа, оскільки він нею активно користувався. Шляхом випитування філософ прагнув довідатися від своїх учнів правди, яка, як він вважав, є відомою усім розумним істотам. Сократ символічно називав цю методику «*маєвтикою*» (тобто акушерством, повивальним мистецтвом), порівнюючи її з процесом пологів: знання, подібно до дитини, народжуються. Сократів-

ська методика – евристична. Вона передбачає народження знань замість їхнього «передавання». Поставивши запитання, роздумуючи над ними, виголошуючи свої думки в бесіді, педагог допомагає співрозмовнику самостійно приходити до постановки чи вирішення проблеми. У діалозі (звідси і назва – «Сократів діалог», хоча зазвичай в аудиторії юридичного навчального закладу це полілог) виявляється факт незнання, уточнюється те, чого співрозмовник не знає, «знання опредметнюється», виокремлюється і фіксується об'єкт незнання, а далі відбувається спроба його вивести, начебто пригадати і, нарешті, засвоїти. Так істина розкривається обом сторонам: учневі та вчителєві. Методика ґрунтується на двох принципах Сократа:

- 1) «нічия думка не буває помилковою» (принцип відносності знань);
- 2) «я знаю, що нічого не знаю» (принцип «знаючого незнання»).

Звідси – і педагогічна проблема, що стосується суперечності двох цільових орієнтирів навчання:

- 1) збільшення обсягу знань, на що традиційно спрямоване навчання;
- 2) зростання рівня незнання, до чого може призвести методика.

На перший погляд, маємо парадокс. Вважається, що знання мають накопичуватися, проте ця методика виявляє зворотнє: студіюючий збільшує ступінь свого незнання (чи переконуються у своєму незнанні). Однак позитивне сприйняття студіюючими такої методики, а саме її евристичного характеру, зорієнтовує на постійний пошук. Не лише на одержання відповідей, але й на пошук запитань, які стимулюватимуть пізнання. Останнє, за Сократом, тісно пов'язане з пригадуванням. Як зазначив Сократ, «якщо правда про все існуюче живе в нашій душі, а сама душа безсмертна, то чи не слід нам сміливо йти на пошук і пригадувати те, чого ми зараз не знаємо, тобто не пам'ятаємо?», «Шукати і пізнавати – це якраз і означає *пригадувати*» [1, 56].

Застосування сократівського методу у викладанні права сприяє, з одного боку, розвитку правового мислення, зокрема дедуктивного, а з іншого, – динамічному процесу перманентного пізнання права як у теорії, так і на практиці. Було б помилкою вважати, що зазначені методики, які домінують в американських юридичних навчальних закладах, – єдині чи ідеальні. Вони суперечливі, їх постійно критикують студенти і викладачі. Кейс-метод на початку був об'єктом шаленої критики і навіть зневаги, особливо – з боку прихильників лекційного методу. Проте він, як і сократівський, набув неабиякого поширення. Цьому сприяли, серед іншого:

- 1) сумісність із системою прецедентного права, притаманною США;
- 2) відповідність моделі підготовки «американського юриста»;
- 3) поширення методик викладачами – випускниками провідних правничих шкіл, де їх як студентів навчали за такими ж методиками.

Оскільки в кожному штаті діє своє право, а готувати юриста лише для одного штату – недоцільно, правничі школи зробили ставку на модель

«універсального американського правника», для якого основне – навчитися мислити як юрист. Це й вирішували сократівський та кейс-метод. З часом чимало випускників правничих шкіл, у яких домінували зазначені методики, ставши викладачами в інших правничих школах, продовжували їх поширювати. У цей спосіб методики ставали «традиційними», тобто такими, що передавалися з покоління в покоління викладачами права в американських правничих школах. Сократівський метод часто критикується у зіставленні з проблемним. Розгляньмо їхні плюси та мінуси у порівнянні. Зокрема, критики сократівського методу вважають його:

- надто науковим (що наголошує на вивченні принципів права через аналіз справ як «сирого» матеріалу»);
- таким, що переміщує наголос із рішення справи на процес його прийняття;
- не практико-орієнтованим (що не розвиває практичних навичок та умінь (наприклад, вміння написати судове рішення тощо));
- надто ретроспективним (що зосереджується на вивченні «минулого», а не «майбутнього», тобто навчає приймати рішення, а не того, як розв'язувати задачі);
- надто активним порівняно з традиційними (не зважає на те, що більшість студентів попередньо навчалася за пасивними методиками);
- статичним (студентам не треба застосовувати право до фактів, це вже зроблено за них) [3, 76].

На тлі цієї критики, яка, водночас, підкреслює часті й переваги сократівського та кейс-методу, як альтернатива та такий, що має всі їхні переваги, в американських правничих школах з'явився й поширився так званий «проблемний метод». Проблемний метод – це вивчення права шляхом розв'язання правових задач (проблем). Його основна ідея – зосередженість на проблемі та її вирішенні.

Методика застосовується таким чином.

1. Підготовка проблеми. Вона має бути складною, включати кілька правових питань (які є предметом розгляду), стосуватися однієї або кількох справ чи нормативно-правових актів.

2. Завчасне (до заняття) оголошення проблеми студентам. Від них очікується опрацювання проблем(и) – до заняття, а на занятті – обговорення їхнього вирішення. Часом кожному студентові надається певна роль у ситуації, що може виникнути на практиці. Зважаючи на попередній розподіл ролей на заняттях, існує можливість детального обговорення проблеми з професором – як до, так і після заняття (якщо студентів не захопить, з дозволу викладача, імпровізована дискусія з неочікуваного гіпотетичного питання).

3. Дискусійне обговорення проблеми на занятті. Судові рішення, законодавчі акти та інші джерела уможливають вирішення студентом проблеми. Також при обговоренні реалізуються переваги і сократівського

методу. Цінним є й таке вміння, якого навчаються студенти, – підготувати виклад порядку вирішення проблеми. У доповіді Американської асоціації правничих шкіл 1966 р., спеціально присвяченій проблемному методу, а також в інших джерелах відзначалися такі його переваги: відтворення підходу, яким користується правник у правозастосуванні (студенти самостійно шукають відповіді замість засвоєння і запам'ятовування відповідей інших) [5, 53].

Перевагами проблемного методу є:

- вироблення навичок планування і консультування, навчання вмінню впорядковувати юридичні факти та правові питання;
- розширення гами питань, які можуть дискутуватися студентами;
- збільшення ефективності викладання порівняно із сократівським методом;
- стимулювання студентської наукової роботи (студенти, одержавши проблему завчасно, дослідили її і, вірогідно, більше готові до її обговорення на занятті);
- сприяння залученню доречних неправничих матеріалів, наприклад, з економіки, психології (чим збагачується зміст навчальної програми, розширюється сфера інтересів студентів);
- заохочення перевірки розуміння студентами заданого для читання матеріалу (сприяє більшій ефективності засвоєння навчальної програми).

Проте і проблемний метод має свої мінуси. По-перше, він часомісткий для викладачів, оскільки останні мусять витратити більше часу на підготовку проблем, аніж, наприклад, лекцій. Потрібні і додаткові кошти на друк. Крім того, проблемний метод навряд чи буде ефективним у великих групах й оптимально підходить для невеликих. Хоча розмір групи при застосуванні цього методу не має такого ж істотного значення, як у випадку із сократівським. Як свідчить опис методики, «проблема» – це багато в чому та сама ж «задача», яку мають вирішити українські студенти-правники при підготовці та під час подальшого обговорення на групових семінарських заняттях. Відтак, питання про те, чи запроваджувати цю методику, фактично стає риторичним. Інше питання – її поєднання із сократівським методом.

Правнича (юридична) клініка – це спеціальна установа, що зазвичай надає правову допомогу малозабезпеченим особам та/або проводить науково-дослідну роботу; водночас, – форма набуття майбутніми правниками професійних знань і навичок, здійснювана під керівництвом наставника-юриста в такій установі. Правнича клініка виконує навчальну (поєднання теорії і практики, вироблення різноманітних навичок: професійного спілкування, консультування, написання документів тощо), соціальну (задоволення потреб соціуму в юридичній інформації та обслуговуванні, підвищення професійної відповідальності юриста у справі утвердження

соціальної справедливості), науково-дослідну (проведення досліджень), благодійницьку (діє pro bono, задля суспільного блага, надаючи безкоштовні юридичні послуги) та інші функції [6, 87]. Розрізняються правничі клініки, які діють на базі навчального закладу, або поза ним (інтернатура); такі, що здійснюють прийом клієнтів та надання безпосередніх послуг («традиційні» клініки), а також такі, що поєднують це з науково-дослідною роботою; спеціалізовані та неспеціалізовані (за певними галузями, категоріями справ тощо). Освіту, яка надається і здобувається в юридичних клініках, називають «клінічною юридичною освітою». Її особливість – здобуття практичних навичок ще «на студентській лаві». Юридична клініка – це установа, відмінна від юридичної фірми тим, що не має на меті отримання прибутку. Правнича клініка інтегрує процеси здобуття знань і навичок, умінь з багатьох дисциплін: з матеріального та процесуального права, професійного консультування, риторики, професійної етики та відповідальності, психології тощо. Правнича клініка не є інноваційною формою української юридичної освіти та науки (як, у принципі, й традиційною). Не є вона, як іноді відзначають, і західним запозиченням останнього часу. Наприклад, у 1924–1930 рр. юридична клініка діяла на базі юридичного факультету Київського інституту народного господарства, займаючись, щоправда, спочатку науково-дослідною роботою, а згодом – консультаційною.

У юридичних навчальних закладах радянської доби студенти надавали правову допомогу під керівництвом старших колег у різних формах (консультаційний центр, громадська приймальня тощо), хоча цю форму діяльності відрізняють від юридичних клінік. В Україні юридичні клініки набувають поширення із середини 1990-х років. Цьому сприяли перейняття досвіду американської системи юридичної освіти, де такі клініки стали традиційними, а також допомога донорських організацій (особливо – програми «Правова ініціатива» Американської асоціації юристів). Згідно з даними Міністерства юстиції України, у 2004 році в Україні діяло 40 юридичних клінік. Сьогодні вони існують у (при) багатьох юридичних навчальних закладах. Створено спеціалізовану організацію – Асоціацію юридичних клінік України. З 2006 р. юридичні клініки є обов'язковими в усіх юридичних навчальних закладах, незалежно від форм власності. Юридичні клініки поступово стають невід'ємною складовою навчального процесу. У деяких юридичних навчальних закладах студенти здобувають клінічну юридичну освіту в межах певної дисципліни. Серед потенційних тенденцій розвитку правничих клінік – диверсифікація спеціалізацій. Перспективним може стати функціонування в одному навчальному закладі кількох юридичних клінік, спеціалізованих у різних галузях права і керованих різними фахівцями. Це, з одного боку, урізноманітнить підготовку майбутніх фахівців, а з іншого, – стимулюватиме функціонування та розвиток клінік.

Література

1. Авдеев В. В. Психотехнология решения проблемных ситуаций / В. В. Авдеев. – Казань, 1987. – 262 с.
2. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии : учеб.-метод. пособие для преподавателей и аспирантов вузов / Б. Ц. Бадмаев. – Москва : ВЛАДОС, 1999. – 304 с.
3. Васильев О. Л. Юридическая психология / О. Л. Васильев. – Москва, 1981. – 299 с.
4. Немов Р. С. Психология : учебник : в 3 кн. : Кн. 1. Общие основы психологии / Р. С. Немов. – Москва, 1998. – 688 с.
5. Нечаев М. М. Психолого-педагогические аспекты подготовки специалистов в вузе / М. М. Нечаев. – Москва, 1985. – 112 с.
6. Панитбратцева З. М. Методика преподавания психологии / З. М. Панитбратцева. – Москва, 1971. – 152 с.

А. К. Савельева

«Непрофильная» гуманитаристика как опыт развивающего обучения

В статье рассмотрены проблемы обучения гуманитарным дисциплинам студентов негуманитарных специальностей, сформулированы цели таких курсов в их связи с мотивацией студентов, дана модель дисциплины гуманитарного цикла как проблемной и нацеленной на смыслотворчество.

Ключевые слова: гуманитарные дисциплины, проблемное обучение, мотивация обучения, смыслотворчество.

В последнее время в Украине стремительно актуализируется вопрос о необходимости изучения таких предметов гуманитарного цикла, как «Культурология», «Философия», «История украинской культуры», «История Украины» и т. п. студентами вузов всех специальностей, а также производные от него вопросы о новых стратегиях обучения и наполнении этих курсов.

В связи с принятием нового Закона Украины «О высшем образовании» (от 1.07.2014 г.) Министерством образования и науки был отменен действовавший с июля 2009 г. приказ № 642 о преподавании ряда гуманитарных предметов как нормативных дисциплин для студентов всех специальностей. Вокруг этого развернулась обширная полемика о том, насколько необходимыми являются исторические и философские дисциплины как «непрофильные», общегуманитарные. Дискуссия охватила разнообразные аспекты: от качества преподавания и размера выделяемых часов и кредитов – до глобального понимания того, какого специалиста, человека призваны воспитывать гуманитарные дисциплины